

Arkadijos parkas Lenkijoje – menotyrinė impresija, atvejo analizė

Steponas Deveikis *

Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjunga
El. paštas steponas.deveikis@avnt.lt

(Gauta 2019 m. sausio mėn.; atiduota spaudai 2019 m. balandžio mėn.; prieiga internete nuo 2019 m. gegužės 10 d.)

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjama garsaus Lenkijoje ir Europoje parko prie Nieborovo (lenk. Nieborów) kūrimo idėjinė programa ir istorija, meninė raiška. Kunigaikštienės Elenos Radvilienės (lenk. Helena Radziwiłłowa, 1753–1821) Arkadija (lenk. Arkadia; angl. Arcadia) atstovauja XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios romantiškojo sentimentaliojo parko stilių. Parko išsaugojimas yra reikšmingas Abiejų Tautų Respublikos (Lenkijos ir Lietuvos) kultūros istorijai, o pažinimas svarbus kraštovaizdžio architektūros patirties ir tradicijos tęstinumo, akademinio ir profesinio ugdymo ir lavinimo, studijų programų turinimo požiūriu.

Reikšminiai žodžiai: *Elena Radvilienė (1753–1821); Arkadijos parkas, Lenkija.*

Abstract

The article explores the ideological program and history, and artistic expression of the Park Arcadia, the famous Polish and European park near Nieborow (Nieborów). This park created in the manor of the Duchess Elena (Helena) Radziwiłłowa (1753–1821) represents the romantic sentimental park style of the end of 18th century – beginning of 19th century. The preservation of the park is significant for the cultural history of the Polish–Lithuanian Commonwealth, and knowledge is important for the continuity of landscape architecture experience and tradition, for academic and vocational education and training, for study program enrichment.

Key words: *Helena Radziwiłłowa (1753–1821); Arcadia Park, Poland*

Įvadas

Abiejų Tautų Respublikos (ATR) ar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios parkų meno paveldas yra kultūrinė savastis, kultūros istorijos vertybė daugeliui tautų ir valstybių – Lietuvai, Lenkijai, Baltarusijai, Ukrainai. Taip jau susiklostė, kad didieji LDK ir ATR parkų ansambliai buvo išsaugoti ir liko už dabartinės Lietuvos valstybės sienų. Šio paveldo studijos yra įdomios ir svarbios ir Lietuvos kraštovaizdžio architektūros istorijos aspektu. Tačiau tokių tyrimų, atidesnės analizės stokoama. Iš dalies šią spragą užpildo dr. Vytauto Levandausko darbai, pvz., monografija, skirta N. Ordos istorinio kraštovaizdžio piešinių ciklui apžvelgti (Levandauskas, Vaičekonytė-Kepežinskienė, 2006), Albino Mocevičiaus menotyros daktaro disertacija (2010), Jūro Balkevičiaus monografija (2010). Šio laikotarpio parkų tyrimai turėtų būti daugiašaliai, daugiabriauniai, suvokiant, kad šis paveldas tuo pačiu yra bendraeuropietiškoji tradicija ir vertybė. Parko vizija, raida ir plėtotė – amžinas procesas, kurį pažinti, studijuoti ir adaptuoti reikia nuolat ir atsakingai.

Senoji ATR aristokratija saugojo ir puoselėjo sarmatizmo idėjas, bet taip pat buvo kupina Europos Apšvietos (Švietimo) epochos idėjų. Lietuviškoji bajorija siejo Lietuvos sakralinę genezę ir genealogiją su antikinė Roma. Tokia kultūrinė sankirta, toks kultūrinis užtaisas gimdė ir kraštovaizdžio meno romantiškąjį pradą. Romantiškieji parkai Europoje dažnai buvo tapatinami su laiminga antikinė Arkadija, ne tiek su taip pavadinta Graikijos istorine sritimi, kiek su utopinės, mitinės idiliškos šalies, kur žmogus susilieja su gamta, įvaizdžiu ir prototipu, apdainuotu dar Vergilijaus (*Publius Vergilius Maro*, 70 m. pr. Kr. – 19 m. pr. Kr.) *Bukolikose*. Arkadijos įvaizdžio tema ir raiška yra išpūdingai atskleista dabartinės Lenkijos centrinėje dalyje XVIII a. pabaigoje kunigaikščių Radvilų sukurtame parke.

Arkadijos (lenk. *Arkadia*; angl. *Arcadia*) parkas pusiaukelėje tarp Varšuvos ir Lodzės, prie Lovičių (*Lowicz*) ir Nieborovo (*Nieborów*) Europos parkų ir parkotyros literatūroje minimas nuo XIX a. pradžios. Prancūzų poetas Jacques Delille (1738–1813), paminėjo Arkadiją ir Pulavus (lenk. *Pulawy*) savo poemos *Les Jardins* (Sodai) 1801 m. ir vėlesnėse laidose. Parko kūrimo iniciatorė

kunigaikštienė Elena Radvilienė (lenk. *Helena Radziwiłłowa*, 1753–1821) 1800 m. prancūzų kalba parašė ir Berlyne išleido knygėlę apie savo Arkadiją (Radziwiłłowa, 1800). Johnas Claudius Loudonas (1783–1843) veikalė *Encyclopaedia of Gardening* (1835) pristatė Arkadiją kaip vieną žymiausių ir įspūdingiausių parkų Europoje. Aukštai jį vertino ir kiti parkų istorikai bei tyrėjai (Mangin, 1867; Drège, 1912; Jankowski, 1923; Ciołek, 1978; Piwkowski, 1998, 2015). Daug dėmesio šiam parkui savo veikalė skyrė Jūras Balkevičius (2010).

2017 m. spalio mėn. organizuota Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjungos (LKAS) profesinė išvyka į žymiausius Lenkijos parkus sudarė prielaidas ir sąlygas analizuoti, nagrinėti šį paveldą. Aplankytas ir Arkadijos parkas. Sukaupta literatūros, ikonografijos ir apžvalginių tyrimų *in situ* medžiaga leidžia apibendrinti reikšmingus Arkadijos parko kūrimo ir išsaugojimo faktus ir patirtį, analizuoti parko naudojimo istoriją ir perspektyvas.

Tyrimo ir straipsnio tikslas – apžvelgti Lenkijos Arkadijos parko kūrimo faktus ir principus bei meninės raiškos priemones, apibendrinti žinias apie šio parko įtaką kraštovaizdžio architektūros ir parkų meno raidai, akcentuojant parko idėjos plėtotės aspektus, aptarti parko naudojimo socialinę sanklodą, išsaugojimo patirtį, dabartinę būklę. Ši analizė, viliamės, bus naudinga Lietuvos kraštovaizdžio architektūros istorijos ir patirties tęstinumo, akademinio lavinimo ir profesinio tobulėjimo, studijų programų turtinimo požiūriu.

Tyrimo metodika ir šaltiniai

Istorinis parkas yra sukurtos gamtos ir kultūros paveldo sublimatas, nulemtas žmogiškųjų estetinių, dvasinių vertybių raiškos. Kita vertus, parko vertybinė, estetinė, edukacinė komunikacija įgyvendinama ne tik per meninę laikmečio raišką praeityje, bet ir veiklos, naudojimo galimybes, socialinę funkciją esamuoju laiku. Parkų meno istorijos darbai, konkretaus parko erdvinė ir estetinė analizė, jo sociokultūrinės reikšmės vertinimo aspektai yra svarbūs darnaus vystymosi paradigmos plėtotei. Parkas vertintinas kaip kompleksinis, evoliucionuojantis kraštovaizdžio arba urbanistinės struktūros elementas, turintis ne tik fizinę išraišką, bet ir socialinį vaidmenį, paskirčių įvairovę ir veiklos galimybes.

Fizinė parko išraiška, dendrologinė įvairovė, kompozicijos estetika nuolat kinta, taip sukuriama objekto patrauklumo, išskirtinumo aspektai ir ženklai. Aplinkos tvarkymo idėjos Europos XVIII–XIX a. dvaruose, projektai ir praktiniai estetiški sprendiniai buvo diegiami su profesine išmone, entuziazmu ir vidiniu poreikiu, kviečiantis specialistus, formuojant laikmečio madas ir gyvenamosios standartus. Skirtingais kultūros ir civilizacijos raidos etapais buvo keliami skirtingi parkų meno uždaviniai. Abiejų Tautų Respublikos paveldas, ilgesnė nei 220 metų parkų meno raidos istorija yra įdomus studijų objektas.

Tyrimo turinys ir rezultatas susietas su aristokratės kultūrininkės kunigaikštienės Elenos Radvilienės (lenk. *Helena Radziwiłłowa*, 1753–1821) biografijos ir kultūrinės veiklos, jos nuopelnų parkų meno plėtotei analize ir apibendrinimu. Tyrimas atliktas 2017–2018 metais. Svarbiausias jo uždavinys – atlikus literatūros ir šaltinių analizę aptarti svarbiausius Arkadijos (lenk. *Arkadia*) dvaro sodybos ir parko raidos etapus ir estetiškus principus bei sociokultūrinę reikšmę. Tyrimas ir straipsnis laikytini atvejo analize.

Taikyti bibliografinių ir ikonografinių šaltinių, mokslinių publikacijų, interneto išteklių analizės, apžvalginių tyrimų vietoje ir jų metu gautų duomenų sugretinimo ir palyginimo, apibendrinimo metodai. Straipsnio iliustracijos parinktos iš ikonografinių šaltinių (pvz., pl.wikipedia.org), kitų autorių publikacijų (Ciołek, 1978; Nieborów i Arkadia, 2015) ir straipsnio autoriaus kolegų profesinės išvykos metu fiksuotų vaizdų.

Svarbiausiu informacijos šaltiniu buvo lenkų parkų istoriko ir kraštovaizdžio architekto Gerardo Cioleko (1909–1966) veikalas *Ogrody polskie* (Lenkijos parkai) (1978, p. 117–161), kiti lenkų autorių tekstai (Jankowski, 1923; Drège, 1912; Piwkowski, 1998, 2015), taip pat J. Delille poemos vėlesniųjų laidų (1834; 1844) komentarai – juose pateikiama informacijos apie

kunigaikštienės asmenybę ir jos veiklą, pateikiamas ir parko aprašymas; šią informaciją pakartoja ir išplečia 1867 m. prancūzų parkotyros veikalas (Mangin, 1867, p. 302–303). Istorijos ir menotyros antologijoje *Nieborów i Arkadia* (2015) publikuojami tekstai (Czerwinska, 2015; Zachariasz, 2015) analizuoja šiuolaikinę parko padėtį ir tyrimus.

Straipsnio pagrindinėje dalyje aptariami šie esminiai aspektai: glausta Arkadijos ansamblio raidos apžvalga ir pagrindiniai kūrėjai; kunigaikštienės E. Radvilienės asmenybė, jos parkų meno samprata ir ryšiai su kitomis aristokratėmis, parkų kūrėjomis – Aleksandra Oginskiene (1730–1798), Izabele Čartoryska (1746–1835), Sofija Potocka (1760–1822); taip pat Arkadijos parko meninės raiškos ir stiliaus ypatybės; sociokultūrinė parko reikšmė (jo edukacinė ir kultūrinė funkcija).

Tyrimų rezultatai ir jų aptarimas

Radvilų giminės tėvonija Lenkijoje – Nieborovas ir Arkadija (*Nieborów i Arkadia*). Galinga ir įtakinga kunigaikščių Radvilų giminė Abiejų Tautų Respublikoje tėvonijas kūrė ne tik LDK žemėse – Nesvyžiuje, Olykoje, Vilniuje, bet ir Lenkijos karūnos žemėje – Varšuvoje ir Nieborove prie Lovičių (*Nieborów kolo Lowicz*). Nieborovo dvaro sodyba su didžiuliu barokiniu parku iki pat Antrojo pasaulinio karo išliko Radvilų tėvonija ir šeimos dvaru. Nuo 1945 m. čia įsteigtas Varšuvos nacionalinio muziejaus filialas. Išsaugoti rūmai ir parkas. Tačiau šįkart žvelgiame į Arkadiją, kurios istorija prasideda 1778 m., kai Elena iš Pšezdzečių Radvilienė (*Helena z Przewdzieckich Radziwillowa*, 1753–1821), Vilniaus vaivados ir Nieborovo dvaro valdytojo Mykolo Jeronimo Radvilos (1744–1831) žmona, imasi čia kurti angliško stiliaus parką, iš Lovičių kolegijos nupirkusi Lupios kaimą prie Lupios upelio (dabar Skierniewka) (Czerwinska, 2015, p. 308). Iki pat mirties ji kūrė savo Arkadiją – ramybės ir kontempliacijos, filosofinių apmąstymų vietą, romantiškąjį sentimentalųjį parką. Tokia *romantiškojo parko* idėja, gamtavaizdinio angliškojo parko atmaina, ilgai klestėjo ir išliko Europoje, o ypač ATR (1 pav.).

1 pav. Romantiškojo parko elementai (pagal G. Cioleką, 1978): 1) rūmai; 2) griuvėsiai; 3) žydintis darželis (klomba); 4) ežeras; 5) elegiškoji Tuopų sala; 6) akvedukas; 7) kalnai (uolos); 8) pavėsinė (*glorietė*); 9) grotas; 10) kiniškas tiltelis; 11) romėniškas tiltelis; 12) obeliskas; 13) atminimo akmuo; 14) suolelis; 15) riedulys; 16) medis vienišius (soliteras).

Fig. 1. Romantic Park elements (by Ciolek, 1978): 1) manor house; 2) ruins; 3) flowering garden (cluster); 4) lake; 5) the elegiac Poplar island; 6) aqueduct; 7) mountains (cliffs); 8) gazebo; 9) grotto; 10) Chinese bridge; 11) Roman bridge; 12) obelisk; 13) a stone of remembrance; 14) bench; 15) boulder; 16) lonely tree (solitaire)

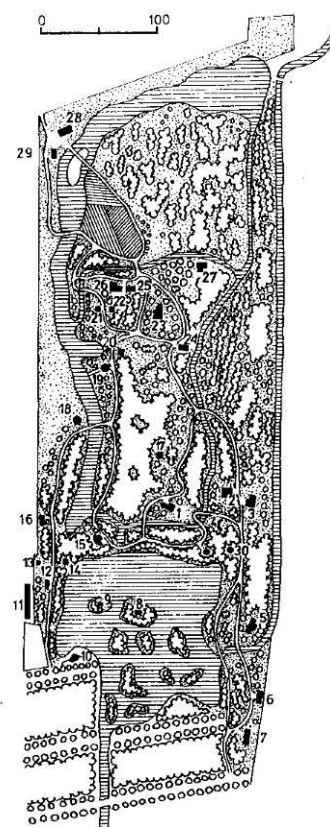
Kunigaikštienė Elena buvo LDK pakanclerio Antano Pšezdeckio (1718–1772) ir Kotrynos Oginskytės (g. 1720), Trakų vaivadaitės dukra, po motinos mirties auginta dėdienės Aleksandros Čartoryskaitės Oginskienės (1730–1798), Siedlcų parko ansamblio, vadinamo Aleksandrijos vardu (2 pav.), kūrėjos, ir Mykolo Kazimiero Oginskio (1725–1800), Vilniaus vaivados (1764–1768) ir Lietuvos didžiojo etmono (1768–1793), šeimoje.

Elena gavo puikų išsilavinimą, mokėjo 4 kalbas, dainavo, grojo fortepijonu ir vargonais. 1771 m. pavasarį ištekėjo už Vilniaus vaivados Mykolo Jeronimo Radvilos (1744–1831). Po santuokos gyveno kunigaikščių Radvilų rūmuose Černovčiuose, Nieborove, Varšuvoje. Išsilavinusi, kilminga aristokratė, moterų masonių klubo narė, intelektualė epochos dama gyveno turiningą ir turtingą meno mecenatės gyvenimą.

Kunigaikštienė pagimdė 10 vaikų, iš kurių 3 mirė jaunučiai. Dukra Anželika (Anelė) Radvilaitė (1781–1808) nuo 1800 m. buvo kunigaikščio Konstantino Adomo Čartoryskio (1773–1860) žmona. Sūnus Mykolas Gedeonas Radvila (1778–1850) buvo brigados generolas (1812), senatorius ir senatorius-vaivada Lenkijos Karalystėje (1825), Lenkijos armijos vadas (1831).

Kitas sūnus – Antanas Henrikas Radvila (1775–1832) – buvo Poznanės Didžiosios kunigaikštystės kunigaikštis-valdytojas (1815–1831). Dvi dukros mirė jaunos ir jų širdys buvo palaidotos antikinėse vazose parko koplyčioje.

Arkadijos mito slėpiniai. Arkadijos – istorinės šventųjų Graikijos giraičių žemės – pavadinimas prigijo romantiškiesiems parkams. Tokie parkai buvo tapatinami su laiminga antikine Arkadija, kurios įvaizdis ir prototipas apdainuotas dar Vergilijaus (70 m. pr. Kr.–19 m. pr. Kr.) poezijoje kaip absoliučios laimės šalis. Arkadijos įvaizdis, poetinė utopija, svaja ir mitas žavėjo Renesanso epochos menininkus. Pastoralinės nuotaikos įkvėpė Jacopo Sannazaro (1458–1530) parašyti poemą *Arcadia* (1501). Anglų advokatas, humanistas, rašytojas Thomas More (liet. Tomas Moras, 1478–1535) išdėstė savo pastoralinę svają parašydamas veikalą *Utopia* (1516). Šio žmogaus gyvenimo istorija ir šlovė nepaprasta, tiesiog įspūdinga – nuo katalikų bažnyčios palaimintojo (1886) ir šventojo (1935) iki utopinio socializmo kūrėjo vardo įamžinimo ant propagandinio obelisko Maskvoje Aleksandro parke (1918–2013). Italų dailininkas Giovanni Francesco Barbieri Guercino (liet. Džiovanis Frančeskas Barbieris Gverčino, 1591–1666) nutapė savo *Arkadijos piemenis* arba *Et in Arcadia ego* (1618–1622). Telšių Žemaičių muziejuje „Alka“ yra jo paveikslas „Šv. Agnietė“ (Butrimas, 2013). Kiek vėliau Nicolas Poussin (liet. Nikolija Pusenas, 1594–1665) nutapė savo diptiką *Et in Arcadia ego* (1627 ir 1638). Romane „Silva rerum“ (1 dalyje) Kristina Sabaliauskaitė (2008) gražiai aprašo bajoro Jono Motiejaus Norvaišos siekius Žemaitijos dvarelyje kurti savo svajonių Arkadiją, *iškirsti paežerėje esantį miškelį taip, kad nuo dvaro rūmo atsivertų niekieno netrikdomas vaizdas į Salotą* (ežerą – straipsnio autoriaus pastaba) [...]. *Jis ilgai suko galvą ir popieriuje plunksna braižė projektus, kaip susodinti augalus, kad jo arkadiškas sodas ne tik visuomet būtų gyvas [...], bet kad tas sodas teiktų peno išsilavinusiam protui, gebančiam vertinti subtilesnius gyvenimo dalykus [...].* Literatūrinė išmonė, persmelkta menotyrininkės intelektu ir žiniomis pateikia sklandų paaiškinimą ir tokio parko kūrimo tikslo apibrėžtį.

2 pav. Siedlcų Aleksandrijos parko schema (Ciolek, 1978)

Fig. 2. Plan of the Park Alexandria in Siedlce city, Poland (Ciolek, 1978)

Vieniems autoriams ir parkų meno tyrėjams Arkadija – nostalgijos kupinas kraštovaizdis, kur žmogus susilieja su gamta, tai civilizacijos ydų nepaliesta idilės šalis, kurią Antikos ir Renesanso poetai vaizdavo kaip laimingą piemenų kraštą (Balkevičius, 2010, p. 205). Arkadijos įvaizdis siejamas su negrįžtamos praeities ir mirties tema. Dėl melancholijos kulto romantizmo arkadiškiems parkams būdinga rimtis ir susikaupimas, juose nebuvo vietos ironijai ir juokui (Balkevičius, 2010, p. 150). Arkadiškųjų parkų proveržį Europoje paskatino Jean-Jacques Rousseau (liet. Ruso, 1712–1778) kūriniai, ypač jo 6 dalių epistolinis romanas *Naujoji Eloiza* (1761; originalus pavadinimas *Julie ou la Nouvelle Héloïse. Lettres de deux amans, habitans d'une petite ville au pied des Alpes*), nors ši knyga 1806 m. (po kokių 70 laidų) buvo įrašyta į *Index librorum prohibitorum* (katalikams draudžiamų knygų) sąrašą, ji galėjo būti žinoma Lietuvos ir Lenkijos aristokratams.

Daugybė tapytojų baroko epochoje ir naujesniais laikais tapė savo *Arkadijas* – tik jose jau nebūtinai mirties elegijos nuotaika. Dažnoje šalyje sutiksi Arkadijos pavadinimą, net JAV rytinė pakrantė, buvusi Prancūzijos teritorija, pametus „r“ raidę, vadinama *Akadijos* vardu. Arkadijos vardą šiai pakrantei davė italų kilmės prancūzų keliautojas Giovanni da Verrazzano (apie 1485–1528). Arčiausia Lietuvos – Rygos Arkadija, taip pavadintas 6,2 ha ploto parkas, sukurtas XX a. pradžioje (atidarytas 1909–1911). Jo autorius – ilgametis Rygos parkų direktorius ir Latvijos kraštovaizdžio architektūros patriarchas Georgas Friedrichas Ferdinandas Kuphaldt'as (1853–1938) (Deveikis, 2017).

Aristokračių užsiėmimas – parkai. Elena Radvilienė draugių ir bendraminčių rate. ATR ir LDK politinių ir karinių veikėjų, magnatų šeimų lizdai, tėvonijos su išpuoselėtais parkais yra daugiaprasmis kultūros paveldas. Europos parkotyrai iš tokio paveldo žinomiausi, matyt, yra Lenkijos Pulavų, Arkadijos, Nieborovo, Siedlcų Aleksandrijos, Ukrainos Sofijevkos parkai. Viena ypatybė ir bendrybė sieja šiuos parkus – juos kūrė magnatų žmonos, žinomos aristokratės, meno mecenatės. Gal būt todėl juose tiek daug romantiškojo, sentimentaliojo prado.

G. Ciołekas (1978, p. 121) nurodo keletą žymiausių aristokračių – parkų kūrėjų, tai: kunigaikštienė Elžbieta (Izabelė) iš Čartoryskių Liubomirska (1733 arba 1736–1816), *Mon Coteau* kūrėja Mokotove, Lancuto pilies ansamblio pertvarkymo iniciatorė; Izabelė iš Flemingų Čartoryska (1746–1835), Pulavų parko ir Povonzkų (*Powązki*, 1771) parko Varšuvos priemiestyje kūrėja, su vyru turėjusi valdų ir Lietuvoje; žinoma, Elena Radvilienė su savo Arkadija; taip pat Aleksandra iš Čartoryskių Oginskienė (Oginska, 1730–1798), Siedlcų rezidencijos parko (2 pav.), vadinamo Aleksandrijos vardu, kūrėja; Sofijevkos parko iniciatorė ir kūrėja Sofija Potocka (1760–1822). Jos samdė žymiausius tuomečius architektus ir kraštovaizdžio architektus, dailininkus. Išsilavinusios damos turėjo daug aukštuomenės meilužių. Sekė viena kitos pavyzdžiu ir varžėsi užmojais. Jas visas viliojo parkų meno slėpiniai.

1795 m. liepą kunigaikštienė E. Radvilienė priėmė Sofiją, graikų kilmės aristokratę, būsimą Stanislovo Potockio (1752–1805) žmoną (susituokė 1798 m.). Viešnia, būsimoji Sofijevkos parko kūrėja, rašė grafui Stanislovui apie Arkadijos parką: *Po pietų nuvykome pažiūrėti Arkadijos. Sunku įsivaizduoti ką nors geresnio ir romantiškesnio. Tu žinai Arkadiją, bet matei ją prieš 10 metų. Įsivaizduok, kaip gali išaugti jauni medeliai per 10 metų ir kaip daug čia padaryta. Arkadiją beprotiškai įsimylėjau, nėra pasaulyje nė vienos gėlių rūšies ir egzotinių augalų, kurie čia neaugtų. Vaikščiodama Arkadijos sodais jaučiau, kaip vasaros įkarštyje galiu vėl džiaugtis pavasariu ir kiekvienas medis tarsi kalba „Man čia gera“. Arkadija labai primena Krymą. Tu žinai, kad ten su Tavo galimybėmis per du metus galima turėti tokią pat, o gal ir gražesnę Arkadiją, kadangi ten nereikia naujų želdinių. Juk tiesa, mano mielas drauge, kad mes turėsime viensėdį Kryme? Vėlesniame laiške Sofija papildė savo prašymą, pageidavimą: jeigu turėsime sodybą Kryme, ar liepsi ten įrengti vargonus taip, kaip pas Radvilienę Arkadijoje* (Ukrainos CVI archyvas, f. 449, ap. 2, b. 1756, l. 12–13). Taigi, Sofija Potocka nusižiūrėjo Arkadijos modelį ir kūrė savąjį Arkadijos modelį – Sofijevkos parką Ukrainoje prie Umanės (Czerwinska, 2015, p. 309). Sofijevkos parką plačiau aprašo lenkų parkų specialistas E. Jankowskis, atskleisdamas didelį airių kilmės sodininko

Dionizo Miklerio (Denis MacClair, 1762–1853) indėlį. Šis sodininkas prisidėjo prie Arkadijos ir kitų, bene 50, parkų Lenkijoje ir Ukrainoje kūrimo (Jankowski, 1923, p. 120–122).

Kunigaikštienės Izabelė Čartoryska ir Elena Radvilienė rašė ir pačioje XIX a. pradžioje išleido knygas apie savo meilę parkams. *Le Guide d'Arcadie*, lenkiškai literatūroje vadinamas *Opis Arkadii*, išleistas dar 1800 m. (Radziwiłłowa, 1800), o lenkų kalba 1848 m. Įdomus tekstas, atskleidžiantis dviejų su Lietuva siejamų kunigaikštienių draugystę ir dvasios bendrystę, yra 1799 m. kunigaikštienės Izabelės Čartoryskos rašytas laiškas poetui, poemos autoriui J. Delille'ui. Pacituosime šio laiško pradžią:

Pone, kunigaikštienė Radvilienė, siekdama laimės matyti Arkadiją jūsų poemoje, paskyrė daug laiko šios brangios vietos aprašymui, kuriuo ji niekad nebuvo patenkinta. Pagaliau ji man aprašymą atsiuntė; aš turėjau pareigą jį sutrumpinti ir aš pašaliniau daug smulkių detalių. Skubu šį aprašą jums pasiųsti. Jeigu jau vėluoju, gal būt jam atsiras vietos pastabų skyriuje. Tai bus jai paguoda (Delille, 1834, p. 121). Toliau laiške buvo pateiktas Arkadijos aprašymas, kuris cituojamas kiek toliau tekste, kitame šio straipsnio skirsnyje.

Arkadijos parko meninė raiška. Kunigaikštienės E. Radvilienės didžiausia gyvenimo aistra – Arkadijos parkas buvo kuriamas 40 metų. Tai sentimentalusis romantinis parkas (3 pav.) kaimo kraštovaizdyje, kur buvo darbavosi žymiausi epochos architektai – Szymonas Bogumilas Zugas (1733–1807) ir Henrikas Ittaras (1773–1850), taip pat tapytojai Janas Piotras Norblinas (Jean-Pierre Norblin de La Gourdain, 1745–1830), prancūzų kilmės lenkų dailininkas, Mykolas Plonskis (Michał Plonski, 1778–1812) ir Aleksandras Orłowski (1777–1832), lenkų dailininkas, Rusijos litografijos pradininkas (Piwkowski, 1998). J. Z. Lichanskis (2010) nurodo ir daugiau menininkų, dirbusių šiame parke – Wojcechą Jaszczoldą (1763–1821), Pietro Staggi (1754–1814), Janą Michałą Graffą (Johann Michael Graaff, XVIII a. vidurys – po 1796) ir kt. Arkadija tapo vienu žinomiausių epochos (XVIII–XIX a. sandūroje) parku. Žinoma, Izabelės Čartoryskos Pulavai buvo garsesni, ilgesnėmis eilėmis poemoje *Jardins* apgiedoti (Delille, 1801). Arkadijai šioje poemoje skirtos 6 eilutės:

*Po dangum ne tiek kupinu laimės sarmatai
Turi ką parodyti ir džiugią viešnagę mums teikia.
Kaip spindi šis puošnus ir turtingas peizažas,
Kuris Radvilų didžius darbus atskleidžia.
Čia viskas džiugina mūsų akis, krantas ir slėnis,
Ir gražioji Arkadija savo vardo nusipelnė.**

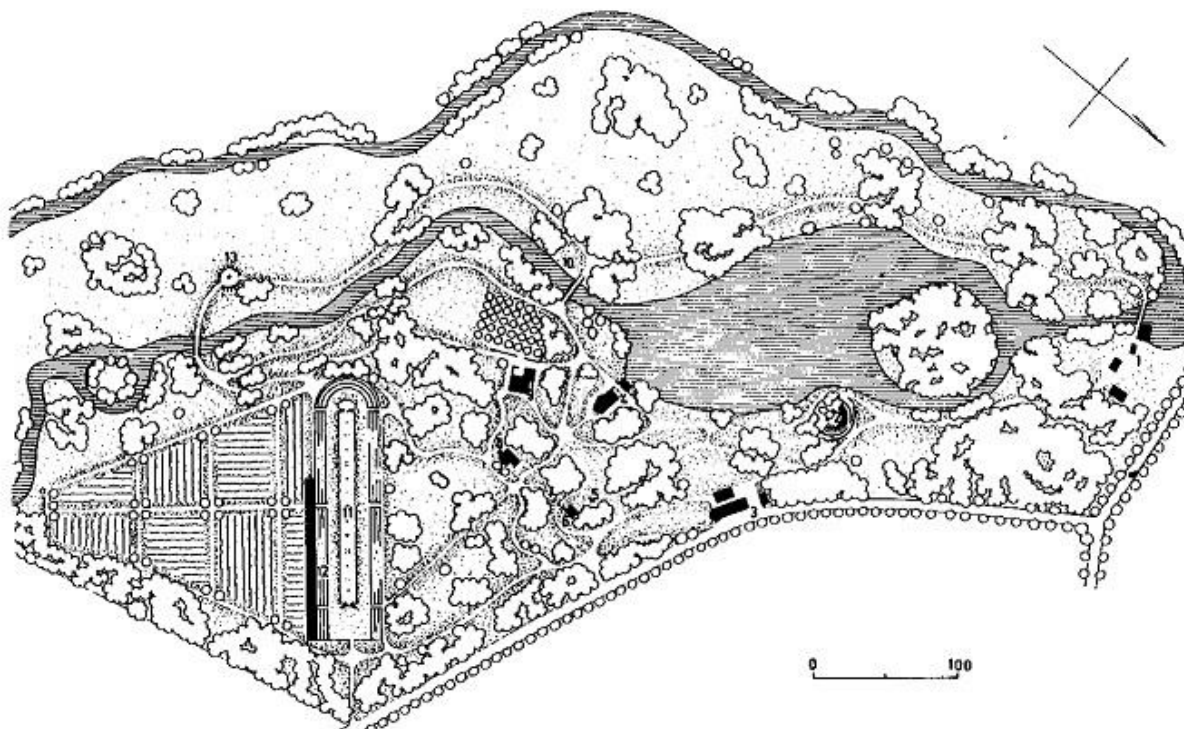
Šias eilutes originalo kalba cituoja ir E. Jankowskis (1923, p. 126). Komentarai ir išnašos dėl šių dviejų parkų 1801 m. poemos leidinyje pateikiami glaustai. Poemos 1834 m. laidos pastabose paaiškinant 12 išnašą *Et la belle Arcadie a mérité son nom* (liet. Ir gražioji Arkadija savo vardo nusipelnė) publikuojamas parko aprašymas:

Arkadija yra Graikijos grožybių fragmentas, kur randama antikos kulto ir tradicijų pėdsakų, išsaugotų meno pavyzdžių gražioje gamtoje. Šulinys prie įėjimo: vaismedžiai, kurie jį dengia ir teikia pavėšį, vadinami Palemono vardu, jo geradarystė yra atgaivinti kelionės nuvargintus keliautojus. Du puikūs nameliai prie jo, o prie šulinio užrašas „Tik toks turtas džiugina, kuriuo daliniesi“ (On ne jouit d'un bien qu'autant qu'on le partage) praneša svetingumą.

Daugybė gėlių prie pasivaikščiojimo takų savo vešlumu, spindesiu ir kvapu atiduoda duoklę tam, kuris nori parodyti pagarbą, jausmingą pagarbą saloje, apsuptoje beveik neįžengiamu aukštų medžių guotu. Jų pavėsyje pakankamai dideliu atstumu yra įrengti Meilės, Draugystės, Vilties, Pripažinimo, Prisiminimų altoriai. Jie yra skirti poetams, kurie moka taip gerai išreikšti tai, ką mes tegalime jausti. Pasiiekti salą galima maža valtele, kurią irkluoti reikia pačiam. Joje telpa tik du ar trys asmenys. Ji pririšta prie kranto inkaru, užkabintu už didelio Vilties akmens; kitame krante už grandies žiedo, kurį laiko marmurinis sfinksas, tai Paslapties emblema.

** Iš prancūzų kalbos visus cituojamus tekstus vertė straipsnio autorius.

*Praeinant sugrįžtama į tamsų slėpinį taką, kuris veda į grotą, per kurią nuo akmens ant akmens pasiekiami gotikinė patalpa, Melancholijos užuobėga. Išėiti galima per arkadas, kurios savo aukštumu ir senumu varžosi su medžiais. Šis kelias veda prie didelės graikiško stiliaus arkos, kurios revoliucijos ir ją dengiantys augalai parazitai nesugebėjo sugriauti. Taip pat reikia pasakyti, kad ši arka padaryta kaip didelio paveiklo rėmas, visada žydintys bosketai, kurių viduryje matoma šventykla. Iš šios pusės matomos 6 jonėninės kolonos. Ant frizo įrašas, Horacijaus „Mihi me reddentis agelli“ (liet. „Turiu nedidelį ūkį“ – straipsnio autoriaus ir vertėjo pastaba) ir italų kalba: *M'involve altrui per ritrovare me stessa* (liet. „Aš bendrauju su kitais, kad galėčiau rasti save“ – vertėjo pastaba). Laiminga ramybė (orig. *Le calme du bonheur*), kuri čia žadama, yra iš dalies išpildoma tylia ir peizažo ramybe (Delille, 1834, p. 121–125).*

3 pav. Arkadijos parkas, 1839 (Ciolek, 1978)
Fig. 3. Arcadia Park, 1839 (Ciolek, 1978)

Toliau Izabelė Čartoryska aprašo Dianos šventyklos interjerą ir čia sukauptas antikines dailės vertybes – kamėjas, etruskų vazas, lempas, bareljefų fragmentus – taip pat baldus, skulptūras. Pristatomi tapybos darbai – epochos veidrodis: *Kupolo lubos tapytos prancūzo Norbelino, labai prityrusio meistro. Matome Aurorą važiuojančią Saulės žirgais. Puikūs vargonai gretimame kabinete prideda savo magijos. Išeidami iš šventyklos į kitą pusę matome ežerą, pagyvintą upelio tėkmės, nešančios krioklio putas nuo senojo akveduko. Tamsaus miško siena užbaigia šią arkadišką sceną ir primena Claude'o Lorrain'o arba Berghemo paveikslus, kai gyvuliai lėtai grįžta saulėlydžio metą.*

[...] Galima akveduku persikelti į kitą krantą ir patekti į kitą šventovę, kurios kabinetuose pasijauti tarsi Tūkstančio ir vienos nakties fejerijoje. Nuo čia įvairiais takeliais patenkama prie Piemenų Dievo Pano statulos ir jo sodo, apipinto vijokliais (vynuogėmis, raganėmis)[...]

Pagaliau sekdami upės vagą iš dešinės atvykstame į Tuopų salą, kur pavėsyje paminklas – juodo marmuro postamentas, ant kurio balto marmuro besiilsinčios moters figūra, kopija Berninio Šv. Cecilijos. Įrašas, toks žinomas, „*Et moi aussi j'ai vécu en Arcadie*“ pakeistas, ir galima skaityti: „*J'ai fait l'Arcadie, et j'y repose*“ (liet. „Aš sukūriau Arkadiją ir čia ilsiuosi“ – vertėjo

pastaba). *Gražuolė, išpūdinga princesė Radziwil, dar spindinti jaunyste ir gaiva, sukūrė šį prieglobstį, kad vieną dieną čia atgultų poilsio.*

Iš kitos pusės salos iškyla kalva, ant kurios – juodo marmuro koplyčia. Jos graži architektūra, paveikslai, kurie puošia vidų, įrašai – viskas pajungta dvasios pojūčiams. Ši koplytėlė yra skirta mielai dukrai, kurios princesė neteko [...] (Delille, 1834, p. 121–125).

Menotyrininkai teigia, kad romantiškojo parko kompozicinių priemonių ir elementų rinkinys mažai kuo skiriasi nuo angliškojo parko. Tik romantiškojo parko kompozicijoje statinių ir dekoratyvinių elementų naudojama daugiau ir daug dažniau nei angliškajame parke. Statiniams būdinga daugybė prasminių ir simbolinių užuominų (Balkevičius, 2010, p. 152–154). Romantiškajam parkui būdinga ir dažnai taikoma nuoseklus prasminio ir simbolinio maršruto (temos) aplink vandens telkinį schema. Šia schema paremta Arkadijos parko kompozicija, daug dėmesio skiriama vandens pakrančių (hidrotechniniams) statiniams, pvz., vienas jų – romėniškasis akvedukas su kaskada (1784, architektas S. B. Zugas; 4 pav.).

4 pav. Arkadijos parko akvedukas, architektas S. B. Zugas, 1784 m. Stepono Deveikio nuotrauka, 2017.
Fig. 4. Arcadia Park Aqueduct, designed by architect S. B. Zug, 1784. Photo by Steponas Deveikis, 2017

Darbai kuriant Arkadijos parką tęsėsi daugiau kaip 40 metų. Iš pradžių, užtvėnkus Skernievkos upelį, buvo suformuota kaskada ir didysis tvenkinys, aplink jį išdėstyti romantiniai statiniai. Pirminė parko idėjinė ir filosofinė koncepcija buvo labiau sentimentalinė, paremta mitologinėmis ir literatūrinėmis asociacijomis, todėl pilna statinių ir mažųjų kompozicinių elementų, daug dėmesio skiriama įvairiems įrašams ir simboliams.

Pirmieji statiniai Arkadijos parke buvo Sibilės grotas, kaskada prie upelio, vėliau Vyriausiojo kunigo (arba žynio) namelis (lenk. *Przybytek Arcykapłana*), Dianos šventykla ant tvenkinio kranto. Tuo pat metu pastatyta mūrinė arka ir akvedukas (4 pav.). Ant *arcykapłano* namelio sienos – Pietro Staggi bareljefas „Viltis maitina Chimera, o gyvenimas teka“ (pranc. *L'Espérance nourit une Chimère et la vie s'écoule*; lenk. *Nadzieja karmi Chimerę, a życia upływa*) (5 pav.). Svarbūs senovės ženklai buvo Palemono šulinys, mistinė Filemono ir Baukidės bakūžė. Vėlesnės istorijos laikams atstovavo Akmeninė arka su sargo nameliu ir Gotikinė koplyčia virš Sibilės grotos. Eleginei nuotaikai buvo skirti Laiko vartai, Melancholijos kampelis. Tvenkinio Aukų (Emocijų)

saloje rymojo Aukuras, o Tuopų saloje – simbolinis antkapis kunigaikščienei Elenai su daugiareikšmiu įrašu. Romantizmo dvasios ir elementų parke išliko iki šių dienų (6 pav.).

5 pav. Vyriausiojo žynio namelis su bareljefu „Viltis maitina Chimera...“ Bernardo Burbos nuotrauka, 2017
Fig. 5. The High Priest's Sanctuary with a bas-relief of Hope feeling a Chimera... Photo by Bernardas Burba, 2017

6 pav. Arkadijos parko architektūriniai elementai: kairėje – Akmeninė arka su sargo nameliu; dešinėje – parko tvenkinys. Bernardo Burbos nuotraukos, 2017.
Fig. 6. Architectural elements of Arcadia park: on the left –Greek Arch and Margrave's House; on the right – the pond in Arcadia park. Photo by Bernardas Burba, 2017

Po Lietuvos ir Lenkijos valstybės tragiškos baigties (1795-10-24) kunigaikštienės nuotaikos pakrypo romantizmo pusėn, todėl antrasis parko architektas italas Henrikas Ittaras išplėtė iki tol nedidelį ir uždarą sentimentalų sodą į aplinkinių laukų teritorijas. Už Skernievkos upelio buvo įrengti Eliziejaus laukai su Iliuzijų kripta (*Grabowiec Zhudzeń*), Amfiteatras prie tvenkinio ir romėniškas cirkas su obelisku (7 pav.) netoli parko rytinių vartų (Czerwinska, 2015, p. 309). 1814 m. Gotikiniame name buvo įrengtas Riterio būstas, skirtas kunigaikštienės sūnaus Napoleono armijos generolo Mykolo Gedeono Radvilos (1788–1850) atminimui – patriotinė aukštuomenės aliuizija ir reminiscencija apie Tėvynę.

Arkadijos parko medynuose gausu juodalksnių (*Alnus glutinosa*). Drėgnų ir slėpiningų vietų medis savo tamsia lapija ir tamsiu, išlakiu kamieniu atitinka arkadiškas ir romantines nuotaikas. Juodalksniai Arkadijos parke išties įspūdingi. Ažuolai (*Quercus robur*) – taip pat arkadiškų ir romantiškųjų parkų medžiai, sietini su šventomis senovės giraitėmis, galybės ir ilgos istorijos simbolis – Arkadijos parke yra labai svarbus. J. Balkevičiaus (2010) teigimu, azuolas romantizmo epochoje buvo populiarus parkuose ne tik dėl to, kad jis ilgaamžis, vadinasi žilos senovės liudytojas, bet ir dėl to, kad jis nepakenčia karpymo (kaip liepa ar skroblas), todėl yra individualybė, o ji romantizmo epochoje buvo ypač vertinama.

7 pav. Romėniško cirko likučiai: A) bendras vaizdas; B) obeliskas. Bernardo Burbos nuotraukos, 2017.
Fig. 7. Remnants of Roman Circus: A) General view; B) Obelisk. Photo by Bernardas Burba, 2017

Sociokultūrinė terpė ir erdvė kultūros istorijai. Po kunigaikštienės mirties 1821 m. Arkadija buvo apleista ir nyko. Antkapinis paminklas buvo iškeltas, kaip ir didžioji dalis romėniškojo cirko skulptūrų. Šv. Cecilijos skulptūra perkelta į Gotikinį namą (Czerwinska, 2015, p. 317), o vėliau į Nieborovą. Kunigaikštienė buvo palaidota medinėje Nieborovo bažnyčioje, vėliau perkelta į naujai pastatytą (1871–1887) bažnyčią. Palaidotos vazoje ir dvi dukrų širdys – Kristinos Magdalenos (1776–1796) ir Rožės (1788–1806).

Tačiau kultūrinis, mentalinis Radvilų Arkadijos parko vaizdinys liko gyvas visą XIX a. ir vėliau. Jis gyvas jau daugiau nei 200 metų! J. Delille poetinius vaizdinius savo *Sodų istorijoje* mini ir aprašo A. Manginas (1867, p. 302–303), pabrėždamas, kad ir poeto J. Delille pavardė buvo užrašyta ant piramidės (ar obelisko), skirtos visų laikų ir visų kraštų poetams – *au-dessus de Gresset et bien près de Virgile*, „aukščiau Gresset ir labai netoli Vergilijaus“ (Mangin, 1867, p. 303). J.-B. L. Gresset (liet. Gresė, 1709–1777) buvo Apšvietos epochos prancūzų poetas ir dramaturgas, dėl savo satyros kūrinių palikęs jėzuitų ordiną.

Stengtasi Arkadijos parką ir dvaro kompleksą saugoti privačia Radvilų giminės iniciatyva ir Lenkijos valstybės interesų aspektu. Dvaro valda visada turi socialinę, kultūrinę ir ūkinę reikšmę, savotišką privačių ir viešųjų interesų samplaiką ir sinergiją Parkas visada vertintinas kaip kompleksinis, evoliucionuojantis kraštovaizdžio arba urbanistinės struktūros elementas, turintis ne tik fizinę išraišką, bet ir socialinį vaidmenį, paskirčių įvairovę ir veiklos galimybes. Lenkijos

Arkadija šiuo metu yra bendro kultūros muziejaus *Nieberow i Arkadia* dalis, tačiau šiek tiek užgožta Nieberowo didybės ir gyvojo centro funkcijų.

Kaip ir daugelis aristokratų rezidencijų parkų Lenkijoje ir kaimyninėse šalyse Arkadija ir Nieberovas tapo muziejine vertybe. Palyginti galima su Lazienkų, Vilanovo (*Wilanow*), Lancuto pilies parkais, ar Ukrainos Sofijevkos parku. Žinoma ir kitokių parkų socialinio naudojimo pavyzdžių – Pulavų, Sieldcų Aleksandrijos, Baltstogės Branickių parkai. Visa tai išsaugota per carinės Rusijos valdymo, Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų ir pokario suiručių metus, socialistinės Lenkijos laikmetį.

Arkadijos kultūrinio ansamblio apsauga ir atkūrimas yra tęstinis (ir lėtas) procesas. Pirmiausia suvokta, kad be architektūrinių elementų, ypač be Antkapio saloje Arkadijos idėja tampa nesuprantama. Todėl *Muzeum w Nieborowie i Arkadii* administracija siekė paminklą atstatyti (Czerwinska, 2015, p. 318). 1972 m. nutarta Antkapį atkurti, o 1982 m. pateiktas pirminis projektas, eskizas pagal Z. Vogelio piešinį (1795). 2001 m. vėl grįžta prie projekto. 2015 m. gegužės 22 d. (Elenos vardadienis) atkurtas paminklas buvo atidengtas (8 pav.).

8 pav. Antkapinis paminklas Tuopų saloje atkurtas 2015 m. Stepono Deveikio nuotrauka, 2017.
Fig. 8. Monument in the Poplar Island reconstructed in 2015. Photo by Steponas Deveikis, 2017

2017 m. rudens išvykos metu galėjome įvertinti sociokultūrinį – edukacinį, rekreacinį, istorijos pažinimo, patriotiškumo ir kultūringo piliečio ugdymo – potencialą visuomeniniuose parkuose, ir pirmiausia Nieborovo ir Arkadijos parkuose. Neradome jų iki blizgesio renovuotų, atgaivintų, tačiau jautėme jų gyvybę ir istorijos pulsą. Vien paroda žyriam Lenkijos kraštovaizdžio architektui Gerardui Ciołekui (1909–1966) atminti atviroje Nieberovo parko erdvėje, parko informacinė sistema, bilietų dizainas, leidiniai – daug kas skirta komunikuoti su lankytoju, jį informuoti, turtinti jo kultūros istorijos žinias

Nenoromis imi lyginti su Lietuvos parkais – Palangos, Užutrakio, Rietavo, Plungės, Taujėnų, Ilzenbergo, Trakų Vokės – jie irgi kupini kultūrinio užtaiso ir slėpinių. Ką turime, kaip eksponuojame? Yra ko pasimokyti iš Lenkijos. Lietuvoje Plungės parkas, Palangos parkas, Ilzenbergo parkas atitiktų pavyzdį, kada turime leidinių apie parkus. Nebeužtenka glausto pasakojimo apie konkretaus dvaro parką, reikia monografijų. Lenkų mokslininkai mums teikia puikų pavyzdį (Miziolek, 2015; Czerwinska, 2015; Zachariasz, 2015 ir kt.).

Parkas kaip architektūros eksponatas ir kraštovaizdžio architektūros objektas lieka gyvas, funkcionuojantis eksponatas. Ir tai yra didžiausia jo vertybė, svarbiausia ypatybė. Istoriniai parkai gali ir turi tapti renginių, parodų vieta, kūrybinių stovyklų – tapytojų, skulptorių, kalvystės ir kitų amatų, fotografų, skautų ar kitų jaunimo organizacijų susitikimo – vieta. Nebijoti atkurti tai, kas prarasta, bet yra žinoma iš ikonografijos, inventorių ar aprašų. Nesustoti XIX a. (ar ir XX a.) pradžios aplinkybėse ir sąlygose. Ūkinis ir kultūrinis gyvenimas turėjo savo raidą ir ją reikia tęsti.

Apibendrinimas ir išvados

Arkadijos parkas svarbus Lenkijai ir kaimyninėms šalims, pirmiausia ATR paveldo šalims, kaip kultūros plačiąją prasme paveldo objektas, romantiškojo parkų meno stiliaus pavyzdys Centrinėje ir Rytų Europoje, turėjęs didelę įtaką kitų parkų raidai ir meninei raiškai, kaip tarptautinio garso architektų S. B. Zugo ir H. Itaro, kitų menininkų kūrybos artefaktas.

Išlikę parko planavimo ir architektūros elementai saugomi kaip kultūros paminklai: Sibilės grotas, romėnų akvedukas, Vyriausiojo Žynio namas (lenk. *Dom arcykaplana*), Graikų arka, Gotikinis namas, Dianos šventykla, sodininko namas (lenk. *Dom murgrabiego*), romėnų cirko vartai, arkadų galerija, Antkapinis paminklas Tuopų saloje, parko želdiniai, kelio Arkadija–Nieborovas alėja. Dar 1962 m. į Lenkijos paminklų sąrašą buvo įrašytas Radvilų vasaros rezidencijos architektūrinis kompleksas (parkas su paviljonais).

Daugiatautis menininkų būrys, prisidėjęs kuriant šį ansamblį, ir garsaus poeto J. Delille poemos eilės bei komentarai leidiniuose parkui pelnė tarptautinę šlovę ir domėjimąsi, įrašė jį į parkų istorijos veikalus. Lankytojų srautas turėtų skatinti Lenkijos Respublikos ir vaivadijos valdžios dėmesį šiam paminkliniam objektui. Kultūrinio turizmo objektai turėtų būti atgaivintos istorijos ir kultūros oazės, kuriose lankytojas galėtų suvokti ne tik istorinį faktą, artefaktą, bet ir jo raidą. Arkadijos ansamblio sociokultūrinė reikšmė nuolat auga, šis ansamblis turi būti saugomas ir naudojamas kaip tarptautinės reikšmės objektas.

Išsaugotas ir atgaivintas Arkadijos parkas yra svarbus ir Lietuvai kaip ATR ir Lietuvos kultūros istorijos paminklas. Jo saugojimo ir gaivinimo programa abipusiai – tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje – galėtų ieškoti parkų gaivinimo ir atkūrimo analogų ir, tuo pačiu, būti pavyzdžiu kitų parkų programose. Arkadijos parko tyrimų medžiagos publikavimas Lenkijoje gali būti puikiu pavyzdžiu ir siekiamybe Lietuvos parkų ir dvarų sodybų ansambliams, pvz., Trakų Vokės, Lentvario, Kretingos, Rietavo ir kitiems.

Literatūra

- Balkevičius, J. (2010). *Sodų meno stilių raida*. Vilnius: VDA leidykla
- Butrimas, A. (2013). Žemaičių muziejus „Alka“. *Žemaičių žemė*, Nr. 4, p. 24–25.
- Ciołek, G. (1978). *Ogrody polskie*. Warszawa: Arkady, s. 117–161.
- Czerwinska, A. E. (2015) Symboliczny Grabowiec Heleny Radziwiłłowej na Wyspie Topolowej w Arkadii, in *Nieborów i Arkadia, 70 lat Muzeum. Księga pamiątkowa*. Nieborów: Muzeum w Nieborowie i Arkadii, s. 308–321.
- Delille, J. (1801). *Les jardins, ou l'art d'embellir les paysages: poème en quatre chants*. Nouvelle édition, considérablement augmentée. Paris: chez Levrault, An IX–1801, 166 p. Source: gallica.bnf.fr – Bibliothèque nationale de France
- Delille, J. (1834). *Les jardins: poème en quatre chants*. Paris: Lebailly libraire, 148 p. [Notes: p. 112–148]
- Delille, J. (1844 [1843]). *Les jardins ou l'art d'embellir les paysages: poème* [illustré par Thénot]. Paris: Chapsal éditeur, 314 p. [Notes: p. 183–278; Appendice: Observations sur quelques artifices particuliers, employés dans la composition des jardins: p. 279–314]. Source: gallica.bnf.fr Bibliothèque nationale de France
- Deveikis, S. (2017). Rygos parkai ir sodai. *René André (1867–1942) ir jo epocha – kraštovaizdžio architektūra ir urbanistika, 2017–2018 m. užrašai*. Vilnius: Edouard'o François André klubas Lietuvoje, p. 69.
- Diniejko, A. (2014). English-style romantic landscape garden in Arkadia. *The Victorian Web* [elektronis išteklius]. Prieiga internete: <http://www.victorianweb.org/art/architecture/poland/13.html>
- Drège, J. (1912). *Ogrody w Polsce. Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*. Warszawa,

11. Jankowski, E. (1923). *Dzieje ogrodnictwa w Polsce*. Warszawa,
12. Levandauskas, V., Vaičekonytė-Kepežinskienė, R. (2006) *Napoleonas Orda: senosios Lietuvos architektūros peizažai*. Vilnius: VDA leidykla
13. Lichański, J. Z. (2009). Arkadia koło Nieborowa: homagium dla romantyzmu (Arkadia, Poland: a homage to Romanticism), *Rocznik Historii Sztuki*, 34 (2009), p. 81–93.
14. Mangin, A. (1867). *Les jardins. Histoire et description*. Tours: Alfred Mame et fils éditeurs, p. 302–303,
15. Miziołek J. (2015). Luk Grecki i Chimera w poszukiwaniu źródeł inspiracji tworców Arkadii pod Lowiczem, in *Nieborów i Arkadia, 70 lat Muzeum. Księga pamiątkowa*. Nieborów: Muzeum w Nieborowie i Arkadii, s. 322–337.
16. Mocevičius, A. (2010). Lietuvos sodų ir parkų meno raida ir tendencijos XVII–XX amžiuje: daktaro disertacija. Vilnius: Technika (VGTU).
17. Piwkowski, W. (1998). *Arkadia Heleny Radziwiłłowej: Studium historyczne*. Warszawa.
18. Piwkowski, W. (2015). Aneks XIII, in *Nieborów i Arkadia, 70 lat Muzeum. Księga pamiątkowa*. Nieborów: Muzeum w Nieborowie i Arkadii, s. 376–387.
19. Radziwiłłowa, H. (1848) *Le Guide d'Arcadie*. Berlin, 1800, in *Album Literackie*, t. 1; przekład polski S. Żochowska, Warszawa, 1848, s. 145–154.
20. Sabaliauskaitė, K. (2011) *Silva rerum*, 1 dalis, pirmoji laida 2008, septintoji laida. Vilnius: Baltos lankos, p. 25–28.
21. Zachariasz, A. (2010). O różnym pojmowaniu *genius loci* w ogrodach. *Czasopismo techniczne. Architektura, / Technical Transactions, Architecture*, zeszyt 13 | issue 13. Krakow: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, s. 13–30
22. Zachariasz, A. (2015). O badaniach Arkadii w latach 1997–1998, in *Nieborów i Arkadia, 70 lat Muzeum. Księga pamiątkowa*. Nieborów: Muzeum w Nieborowie i Arkadii, s. 362–375.

Arcadia Park in Poland – the Art History Impression, a Case Study

(Received in January, 2019; Accepted in April, 2019; Available Online from 10th of May, 2019)

Summary

Arcadia Park situated near Lowicz and Nieborow, 85 km west of Warsaw, is a remarkable example of a late-eighteenth-century English romantic landscape garden in Poland, designed by Szymon Bogumil Zug (1733–1807), Henryk Ittar (1773–1850) with the assistance of Princess Helena Radziwiłł (1753–1821). Princess Radziwiłł worked on the garden and its buildings since 1778 until her death, creating an extraordinary romantic rural retreat. The Princess invited her friends and relatives to visit Arcadia in order to contemplate the beauty of nature and look for numerous allusions hidden in the park architecture. One of the basic functions of Arcadia Park was to promote the arts. The themes of the Park as described by Princess Helena in guidebook (1800; 1848) were Love, Beauty, Happiness and Death.

The construction of Arcadia Park was inspired by the Greek myth popularised by the Roman poet Virgil (70 BC–19 BC), revived in the Renaissance arts. The romantic park in Polish Arcadia includes a lake, lawns flanked by groves of rare trees and shrubs, a replica of classical temple of Diana, Gothic House with Sybil's grotto, obelisks, remains of an ancient circus (Fig. 7), and a Roman Aqueduct (Fig. 4). The High Priest's Sanctuary contains a niche with the bas-relief of Hope feeding a Chimera (Fig. 5). There is also recreated (2015) a sepulchre monument on the Poplar Island with an inscription (Fig. 8), and placed the other artistic elements.

It is interesting to note that one of landscape gardeners and architects involved in the development of Arcadia Park, and Sofijievka Park (Ukraine), and Pulawy Park, and some other landscape gardens in Poland and Ukraine was the Polonised Irishman Dionizy Mikler (Denis MacClair, 1762–1853), who studied natural sciences in Dublin and horticulture in London, and worked in Poland (Jankowski, 1923; Diniejko, 2014).

French poet Jacques Delille (1738–1813) in poem *Les Jardins* (edition 1801 and late) presents two parks from the Polish–Lithuanian Commonwealth – Pulawy and Arcadia. Later many authors from West Europe (Loudon, 1835; Mangin, 1867; André, 1879) wrote about Arcadia in Poland. Arcadia Park, destroyed during the two world wars in 20th century, and suffered from neglect during the communist era, has been now restored to its original form. Actually Arcadia Park is a part of Museum of Nieborow and Arcadia.

The preservation of the Arcadia Park is significant for the cultural history of the Polish–Lithuanian Commonwealth, and knowledge is important for the continuity of landscape architecture experience and tradition, for academic and vocational education and training, for study programme enrichment.